

Egy mezőberényi szücsmester feljegyzései és rajzai 1833—1834

HENTZ LAJOS

A XIX. század első fele jelentős időszak a Békés megyei szücsmesterség történetében. A török hódoltság után újjáéledő megyében a XVIII. század első felében még sem ipar, sem kereskedelem nem volt. A kézművesipar kibontakozásának kezdeteit a század első negyedének végére tehetjük. Az első céh 1727-ben alakult meg a megye akkori székhelyén, Gyulán.¹ — A szücsmesterségről csak szórványos adataink vannak. Az iparág a céhszerveződés fokát a század folyamán nem érte el ugyan, de jelenlétét, erősödését igazolni látszik, hogy az 1781. évi vármegyei limitáció már foglalkozik a szücskészítmények árának szabályozásával.²

A mesterség fellendülésének ideje a XIX. század első felére esik. Ebben az időben számottevően megnőtt a kézművesipar termékeinek jelentősége a mezővárosi és a falusi lakosság ellátásában. A megye gazdasági kapcsolatai kiszélesedtek, s a növekvő értékesítési lehetőségek ösztönzőleg hatottak a parasztság árutermelési törekvéseire. A parasztság anyagi körülményeinek viszonylagos javulása növelte az igényeket a színvonalasabb lakáskultúra és a módosabb öltözködés iránt, és azok kielégítésére a számában és minőségi teljesítőképességében erősödő kézművesipar egyre alkalmasabbá vált. A megye ipara — ha nem nagyobb arányokban is — erősödött. Az iparúzők száma az 1773. évi 589-ről 1846-ig 2154-re emelkedett.³ Az összlétszámon belül legnagyobb volt a ruházati iparral foglalkozók aránya. A szücsök száma 1853-ig 481-re nőtt,⁴ s az ipar erősödését mutatja, hogy 1815 és 1840 között a megye akkori 19 települése közül 11-ben alakult meg a szücsök önálló vagy más iparágakkal közös céhe.⁵ Ez a fellendülés megteremtette az alapokat a mesterségnek a XIX. század közepén bekövetkezett felvirágzásához és a jeles szücsközpontok kialakulásához.

Mezőberényben a szücsmesterség az egyik legjelentősebb iparág volt a XIX. század derekán. Már 1754-ben két szücs dolgozott a községben, 1760-ban pedig három szlovák mestert írtak össze. Az 1828. évi országos összeírás idején 9 mester dolgozott Berényben,⁶ s a század közepére számuk meghaladta a negyven főt. Több mint „kontárok” dolgoztak „földesúri részint hallgatólagos, részint írásbeli engedéllyel”. A létszámemelkedés érthető, hiszen abban az időben a bőrruhák igen fontos szerepet töltek be a parasztság köznapi és ünnepi öltözetében. — Viszonylag magas létszámuk ellenére a szücsök céhet itt nem alkottak, hanem egy részük a békéscsabai, más részük a békési céhnek volt a tagja. Ez az időszak — az 1850-es, 1860-as évek — tekinthető a mezőberényi szücsmesterség virágkorának.

A mesterség múltja és a régi szücskészítmények ma egyre gyakrabban kerülnek az érdeklődés középpontjába nemcsak viselettörténeti szempontból, hanem

azért is, mert a szücsornamentika az egyik forrása a ma megújuló népi ihletésű díszítőművészetnek, amint azt Békés megye — és Mezőberény — esetében is tapasztalhatjuk.

E nagy múltú kismesterség hagyományainak, műhelytitkainak, készítményeinek, díszítményrendszerének megismerése végett gyakran 100—150 évre kell visszatekinteni, ezért a néprajzkutató számára igen hasznosak lehetnek azok a feljegyzések, amelyeket a hajdani mesterek készítettek napi életükkel, munkájukkal kapcsolatban. Értékesek lehetnek ezek a feljegyzések azért is, mert nem általános megállapításokai tartalmaznak, hanem konkrét adatokat olyan dolgokról, amelyek ma már emlékezzettel el nem érhetőek, hivatalos iratokban nem szerepelnek, és esetleg tárgyi emlék sem maradt fenn róluk.

A közelmúltban került elő Kovács András mezőberényi szücsmester két feljegyzési füzet (mondhatjuk talán szücskönyvnek is). Az igénytelen külsejű füzetek szerény adataikkal jól használható forrásként szolgálhatnak a mezőberényi szücsmesterség történetével foglalkozó kutató számára.

Kovács András szücsmester — feltehetően — 1809-ben született. Származásáról, családjának korábbi körülményeiről nem tudunk. Mezőberényben halt meg 1842-ben 33 éves korában. Leszármazottai ma is Mezőberényben élnek. Kovács András — a szücskönyvében található feljegyzésekből következtetve — mesterségét Békésen tanulta, ahol már 1815-től működött a szücsök önálló céhe.⁷ Az ipart azonban Mezőberényben folytatta. Így tudják ezt ma élő leszármazottai, de ezt látszanak igazolni az egykori megrendelőivel kapcsolatos feljegyzései is. A Földesi, Beretzki, Dombi, Bagi, Balogh, Székely, Túri, Komlódi, Bacsó, Harmati, Csók, Kolozsi, Apáti — valamennyi jellegzetesen berényi név. Könyvét tehát elfogadhatjuk forrásként a mezőberényi szücsmesterség történetéhez, s ez indokolja jelen bemutatását. Könyvének tartalmát mesterlegény korában készített írásai, a vállalt munkákkal kapcsolatos adatok, vásárlásairól, a nála levő készletekről tett alkalmoszerű feljegyzések, személyes vonatkozású írások és rajzok teszik.

Szücskönyve mindenekelőtt a céhek akkori — XIX. század eleji — életéről ad használható tájékoztatást. „Láda köszöntő Versek” címmel tett feljegyzéseiből a mesterlegények negyedévenkénti gyűléseiről kapunk képet.

A mesterlegények negyedévenként az atyamester házánál tartották gyűléseiket, amiket „kántorbejáró”-nak neveztek. Ezt a szokást Kiss Lajos is ismerteti a vásárhelyi szücsmesterségről szóló tanulmányában, egyébként általános volt mindenütt a céhekben. A Kiss Lajos által közöltek egybevetve Kovács András feljegyzéseivel, megállapíthatjuk, hogy a szokások csaknem mindenben egyeztek, ami nemcsak a felsőbb rendelkezések hatását mutatja, hanem a céhek közötti szoros kapcsolatot is igazolni látszik.

A „kántor” kifejezés forrása — negyedév jelentésben — a latin *quatuor* szó.⁸ A kifejezés hangtestének végleges kialakulására az — „énekes”, „énekező” jelentésű — általánosan ismert és használt „kántor” szó hathatott. Az eredetileg egyházi jellegű kifejezést gyakran használták a régi nyelvben más vonatkozásban is a negyedév megnevezésére.

Kovács András feljegyzéseiből következtetve a szücsök által megszabott évnegyedek nem estek egybe a naptári negyedekkel. Időhatáraik, időtartamuk a szücsmunka szakaszosságához igazodott. Az *első kántor* József-naptól pünkösdig tartott. A közelmúlt években még élt idő mezőberényi szücsmesterek adatközlése szerint erre az időre esett a bőrök tisztítása, mosása, vagyis a kikészítést megelőző munkálatok. A *második kántor* pünkösdtől „kisasszony napja”-ig a bőrök kikészítésének időszaka volt. A munka dandárja: a bőrruhák készítése, a vásárolás a *harmadik kántor* idejére esett, kisasszony napjától karácsonyig. A karácsonytól a tavaszi időszakig — József-napig — terjedő évnegyedben, a *negyedik kántor* idején végezték a műhelyhulladékok feldolgozását, a bőrök beszerzését.

A mesterlegények az évnegyed kezdetén vagy ahhoz közeli időben tartották kötelező gyűléseiket — mint említettük — az atyamester házánál. A gyűlésre, a kántorbejáróba megszokott szöveggel hívták meg a legényeket. Kovács András a következő szöveget közli:

„Az atyamester úr és a két bejáró úr hírével a társaság Kulcsa el bocsáttatott a végre, Hogy holnap délután puntom 1 órára minden betsületes Jámbor ifjú meg jelennyen az atya mester úr házánál kántor bejáróba 30 xr (krajcár) büntetés alatt 833 Szeptember 22 a kulcs sijetve járjon.”

A mesterlegények a céhen belül külön testületet alkottak, amelyet „kistársaság”-nak neveztek. (Innen a behívóban a „társaság kulcsa” kifejezés.) A legények gyűlésén részt vett az *atyamester*, a kistársaság legfőbb előljárója, a legények felügyeletével megbízott mester, a két *bejáró mester*, a legények kiosztói, ügyes-bajos dolgaiknak intézői, a legények közül választott *öregdékán* vagy *öreglegény*, a rendelkező, a legények felügyelője, a „*kis dékány*”, a „legfiatalabb legény”, aki — mai szóval élve — valamiféle háznagyi tisztet látott el, ő hívta össze a gyűlést, ellenőrizte a legények templomba járását, és végül részt vett minden *mesterlegény*, akikre — mint láttuk — távolmaradás esetén 30 krajcár büntetés várt.

A gyűlés a résztvevők köszöntésével kezdődött, majd felnyitották a legények ládáját. Míg a láda nyitva állt, egy legénynek az ajtó kilincsén kellett tartania két ujját, hogy idegenek be ne léphessenek, s jelképesen kifejezzék vele a gyűlés titkosságát, hogy arról hírt kivinni nem szabad. Vásárhelyen külön is figyelmeztették a legényeket a titoktartásra: „amit hallottak, nem szabad beszélni utcán kocsisoknak, műhelyen inasoknak, konyhán szolgálóknak, hanem mindenkinek be légyen szája csukva, mint ahogy ládának csukkanását hallják”.⁹ A továbbiakban felolvasták vagy ismertették a „betsületes jámbor ifjak” megszólítással illetett legények előtt a „rendtartás”-t. A „Láda köszöntő Versek”-ből értesülünk néhány szokásról, amit a rendtartásban rögzítettek:

— A „jövendőbeli szükségesek ki pótolására” a legények feltételpénzt fizettek, mely kéthetenként „egy pénzt” jelentett az alatt a három negyedév alatt, amíg a munka java tartott: József-naptól karácsonyig.

— Megismerjük a kontárság elleni védekezésnek a legényekkel szemben alkalmazott módját. A legényeknek önként kellett számot adniuk arról, ha

céhen kívüli mesternél dolgoztak. Kétszeresen büntették őket, ha „vétük” más révén tudódott ki.

— A legények gyűlése nem folyt mindig simán, ezért tiltották minden olyan eszköz bevitelét a gyűlésre, amelyet erőszakos fellépésre használhattak volna.

Az alábbiakban közöljük Kovács András „Láda köszöntő versek” címen tett feljegyzését saját írásmódján, csupán az értelmi tagolás érdekében a központozás módosításával, a jobb áttekintés érdekében megfelelő szakaszolással és néhol zárójelbe tett kiegészítéssel:

„Láda köszöntő Versek

Ditsértessék és Áldassék a mi Jó Istenünk, hogy meg engete érnünk e máj Szent napot úgy mint első kántorouunkat, Melyet el kezdvén József napkor. Azért is légyen hála a mi Istenünknek, hogy it jelen Láttuk egy érdemes Atya Mesterünket és mellette levő két bejáró mester Urunkat. Kívánom Istentől, hogy ezeknek utána is láthassuk Friss jó egészségben. Azért is légyen hála a mi jó Istenünknek, Hogy mi is láttuk egymást fris jó egészségben. Kívánom az Istentől, hogy ezeknek utánna is láthassuk úgy egyönkett Mint másónkat.

Először is jelentem kenteknek Betsületes jámbor ifjak, hogy egy betsületes jámbor ifjú a kilincsre tegye a két uját, és ott Tartsa, míglen a Betsületes ifjúság Ládájának fedele nyitva lészen.

2. (másodszor) Jelentem kenteknek betsületes jámbor ifjak, jól tudván tudják kentek, mi némű Szokások és helyes rendtartások Vagynak minden Szabad Királyi Kultsos mezővárosokban, de legfőképp itt Békés mezővárosában. Más-kor a betsületes mester legények között ilyen szokást és Helyes rendtartásokat szoktak magoknak szerezni, melyet el kezdvén József napkor Pünkösdtől fogva kis aszony napig, kis aszony naptól fogva pedig Karátsonyig minden két hétbe szoktunk magunkal Bé hozni egy pénzt, Melyet feltétel pénznek hívunk, ezt nevezük jövődöbéli szüksségünknek ki pótolására.

3 (harmadszor) Jelentem kenteknek betsületes jámbor ifjak, hogyha vala oly betsületes jámbor ifjú, aki falun a vagy városon kontárnál dolgozott, tartozik magamagát feljelenteni. Fél társ pohár lészen büntetés. Ha mások által ki tudódik, Doflán meg adózik.

4 Azt is Jelentem kentek (nek) B. Jámbor ifjak, a (ki) gazdájától, gazda aszonyától Meg volna betstelenítve, tartozik maga magát fel jelenteni . . . ha Magát jelenti, fél társ pohár lészen, deha Mások által kitudódik, duflán meg adózik.

5 Azt is jelentem kentek(nek) betsületes ifjak, hogy ha volna Köztünk oly B. Jámbor ifjú, aki atya mester urunk ajtaján be hozot volna valami elkező (ellenkező?) fegyvert, Ugy tsákánt, baltát, tüt, gyűszút, semi legkissebet sem szabad, tartozik a kis Dékány kezébe adni, a kis Dékány, a leg fjjatalab legény által az ajtón kiadni.

További szükssé(gesek) el igazítására továbbá azt jelentem kenteknek B. jámbor ifjak, hogy ha volna köztünk oly B. Jámbor ifjú, akinek volna valami el szenvedhetetlen panaszsza, állyon fel tisztességesen, adgya fel betsületesen.”

Amint tehát Kovács András feljegyzéseiből kitűnik, a kántorbejáró — mai szóval élve — „napirendje” az alábbiakból állt:

- a gyűlésen részt vevők üdvözlése,
- a láda felnyitása a megfelelő formások között,
- a rendtartás ismertetése,
- s ezek után került sor a gyűlés lényeges, érdembeli részére, a vitás ügyek intézésére.

Feltehető, hogy Kovács András a fentiekben ismertetett feljegyzéseit Békésen készítette, amikor maga is még mesterlegény volt, talán éppen öregdékán. Szűcskönyvének további bejegyzéseit már — valószínűleg — Mezőberényben írta mestersége gyakorlása közben. Feljegyezte a vállalt munkát: a megrendelő nevét, a munka megnevezését, a kialakított árat, egy-két megjegyzést a díszítésre vonatkozóan és a „fel pénzt” vagyis a munkára kapott előleget. Ilyen szövegeket találunk füzeteiben:

„Harmati G. Katának válaltam egy ködmönt 15 fo 30 xr foglalót adott egy forintot.”

„Bagi Sára adott gombra sejemre sinór (zsinórra) 2 forintot.”

„Fejir György feleségének vállaltam 1 ködmönt birka Prémmelel gombal Si-
nórral = 14 fo 30 xr foglalót adot 5 forintot”

„Kolozsi Józsefnének vállaltam 1 ködmön lékrit 14 for 30 xr foglalót adott 5 forintot.”

„Csapó Ferentznének vállaltam ködmön légrit 13 forint fel pénzt adott 3 forintot.”

„ör Batsó János menyje sejemre adott 1 forintot Cérnára adot 12 xr.”

„Balogh Ferentzné sejemre adott 1 fo 15 xr cernára 12 xr.”

„Balog Pálnak vállaltam 1 ködmönt 4 forint 45 xr.”

„Szekeres Mihájnén sejemre adott 18 xr Cérnára 6 xr.”

Feljegyzéseiből kitűnik, hogy a díszes női ködmön — amit, úgy látszik, lányok is viseltek — több mint háromszor annyiba került, mint a — feltehetően díszítetlen — férfiködmön. Ez az adat is igazolja, hogy a múlt század első felében a módosabb parasztság elég sokat költött a ruházatára, hiszen a ködmön nem a legdrágább öltözetdarabja volt a parasztnők ünnepi viseletének.

A kész munkák mellett gyakran találunk utalásokat kisebb-nagyobb javítások vállalására is. Javított, foltozott ködmönt, bundát, nadrágot (feltehetően bőrnadrágot). A különféle bőrholmik között egy helyen bekecset is említ: „Veres György Bekes varrásír tartozik 45 xr.” Ez a ruhadarab az egykorú forrásokban elég ritkán fordul elő mezőberényi vonatkozásban, úgy tűnik, akkor inkább a ködmön volt a férfiak téli viselete.

* * *

A céhek — főképpen a mesterlegények — életére, valamint a saját munkájára utaló feljegyzések mellett értéket jelenthetnek a néprajzkutató számára azok a megjegyzések és rajzok, amikből az akkori szűcsmunkák díszítményrendszerére vonatkozóan tehetünk — a teljes hitelesség igénye nélküli — megállapításokat.

A mezőberényi szücsök mesterségbeli eljárásairól — a bőrök kikészítéséről, az általuk készített ruhafélékről — kielégítő ismereteink vannak. A berényi szücsornamentika jellemzőit azonban jobbára csak a szlovák anyagban ismerjük, azt a meglevő tárgyi emlékek igen jól dokumentálják, különösen a szlovák női ködmönök esetében. — A bundák díszítése valószínűsíthetően mindhárom népi közösség — magyarok, szlovákok, németek — viselt ruhadarabjainál egyező esztétikai alapelvek szerint történt mind a díszítmények térbeli elrendezésében és a kompozíciós sajátosságokban, mind pedig a színezésben. Esetleg a magyar emléksanyagban számolhatunk békési hatásokkal, de a békési díszítésmód — a bundákat illetően — alapvetően nem különbözik a berényiektől.

Mindeddig nem sikerült azonban határozott és teljes képet alkotnunk a magyar és a német nők ködmönviseléséről. Néhány tárgyi emlék és a gyér visszaemlékezések alapján feltételezhető, hogy a berényi magyar nők Békésen, vagy legalábbis békési mesterektől vásárolták ködmöneiket. Ezt mondja Tábori György is „A Békés megyei szlovákok ködmöne” c. tanulmányában.¹⁰ Az említett néhány példány szabása és díszítésmódja megegyezik a békési ködmönökével. — De így volt-e mindig? Hiszen a múlt század derekán 8—10 magyar mester is dolgozott a községben.

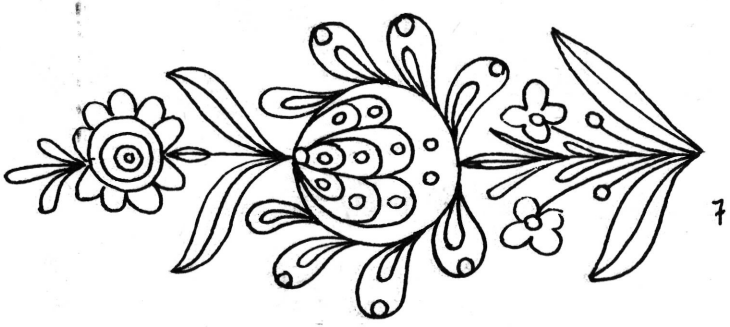
A további kutatások talán megadják a választ az eredet és az ornamentika kapcsán felmerült és ma még tisztázatlan kérdésekre, s a további vizsgálatokhoz némi útmutatással szolgálhatnak Kovács András feljegyzései és rajzai.

A feljegyzések révén megállapíthatók bizonyos díszítő anyagok és módok. A „birka Prémnel” kifejezés — feltehetően — *prémnel való szegésre* utal, ami jellemző sajátága mind a békési magyar, mind pedig a mezőberényi szlovák női ködmönöknek. A *gomb* és a *zsinór* a ködmönök szokásos díszítő elemei voltak a későbbiek folyamán is. Megrendelői selyemre és cérnára adtak előleget. A két összeg egybevetéséből — némely esetben a selyem hatszorta nagyobb értéket képvisel — arra következtethetünk, hogy ködmönjein *selyemhímzés* is szerepelt.¹¹ Más feljegyzéseiben „*piszléder, szirony, irha, „pigyeke”* (pityke) fordul elő, amik szintén díszítésre szolgáló cikkek lehettek. A ködmön elejére sorban felvarrt pitykék a békési ködmönök jellemző díszítő elemei, a szironyozás (rácsozás) minden Békés megyei ködmönön megtalálható. — Összegezve: A Kovács András által a mezőberényi magyar nők számára készített ködmönök prémnel szegett, zsinórozással, gombokkal (és pitykével), irházással valamint szironyozással díszített példányok lehettek, amiknek a felületdíszítésben a rátét mellett a hímzés is helyet kapott, és — tekintve Kovács András békési kapcsolatait — formai tekintetben talán a békési ködmönökkel állhattak rokonságban.

A mezőberényi magyar női ködmönök — esetleg más szücsmunkák — díszítményeinek vizsgálatához adatokat szolgáltathatnak Kovács András rajzai is. Rajzait — melyeken felismerhetők itt-ott a rögtönzés, tervezettség nyomai — mintegy 19 × 23 cm nagyságú füzet lapjaira készítette, esetleg a már korábban bejegyzett szövegekre rajzolta ceruzával vagy tollal. Néhány kisebb, befejezetlen próbálkozásokon kívül 12 rajza maradt fenn.

Rajzainak jellemzése és értékelése szükségessé tesz néhány megjegyzést a szücsmunkák egykorú díszítésmódjáról. — A XIX. század első fele nem csak

8

a szücsmesterség fellendülésének, megerősödésének időszaka Békés megyében. Jelentős ez a kor azért is, mert — feltehetően — ezekben az évtizedekben alakult ki a Békés megyei szücsmunkák díszítményrendszere, bontakoztak ki a sajátos jegyeket felmutató helyi stílusok. Részben a későbbi időkből származó kész munkák, részben a kevés számú forrásanyag tanúsága szerint a számos egyéb díszítési módon kívül az *irhás* és a *bórrátét* mellett a *hímzés* is megjelent már ekkor a Békés megyei szücskészítményeken. Néhány adat: Az 1812. évi várme gyei árszabás „irhás bundá”-t említi.¹² A füzesgyarmati szücsceéh jegyzőkönyveiben található kitételek: a mester „tegyen még rá . . . néhány cifrát”, „adván hozzá irhát is a Műhöz” — irhával és bórrátéttel (cifra) való díszítésre utalhatnak.¹³ A tótkomlói szlovák ködmönöket „nagy 8—10 karélyos bőrvirágok”

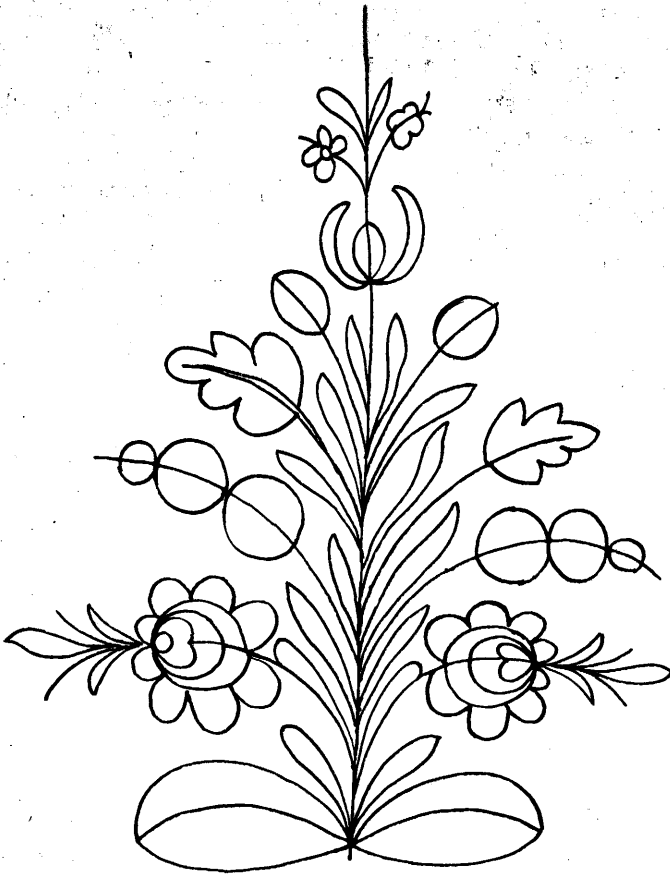
díszítették.¹⁴ Fehér irhából alakított kivágásos rátét az alapja a békési magyar ködmönök hímzett mintáinak. Apró bőrdarabkákból összeállított virágszerű rátétek díszítik a mezőberényi szlovák női ködmönöket, bundákat. A hímzés mindenütt kiegészítője a rátéteknek, de néhány helyi stílusú Békés megyei bőrruhának a rátétes mellett kialakult egy hímzett változata is, amelyeken már a hímzés az uralkodó díszítő elem (Békés, Mezőberény).

A hímzés nyugatról érkező hatásokra, a XVII—XVIII. században divatba jött hímzett felsőruhák mintájára tűnik fel a magyar népi szücs munkákon a török hódoltság utáni időkben, főként a XVIII. században, de csak a XIX. században vált uralkodó jellegű díszítménnyé. A szücs hímzések motívumkincse, annak történeti kialakulása, fejlődése gyakran érintett témája a szakirodalomnak. A XIX. század szücs hímzéseire ha nem is kizárólagosan, de általánosság-

ban a növényi elemekből álló motívumkészlet a jellemző. A virágok és a levelek — a század elejére kialakult szemléletnek megfelelően — erősen stilizált megfogalmazásban kerültek rá a díszítendő felületekre. A stilizálás a természetes formák — rendszerint díszítő célzatú — egyszerűsítése, átfogalmazása egy meghatározott stílus egység jegyében. A stilizált motívumkészlet kialakulása — Domanovszky György megállapítása szerint — hosszabb folyamat eredménye.¹⁵ Ennek a folyamatnak a tanulmányozásához hasznos anyagot szolgáltatnak az egykori kézművesmesterek — szűrszabók és szücsök — mintakönyvei. Az ezekben található rajzok alapján feltételezhető — amint Domanovszky György írja —, hogy a stilizált díszítőelemek előképei „közvetlen élmény”

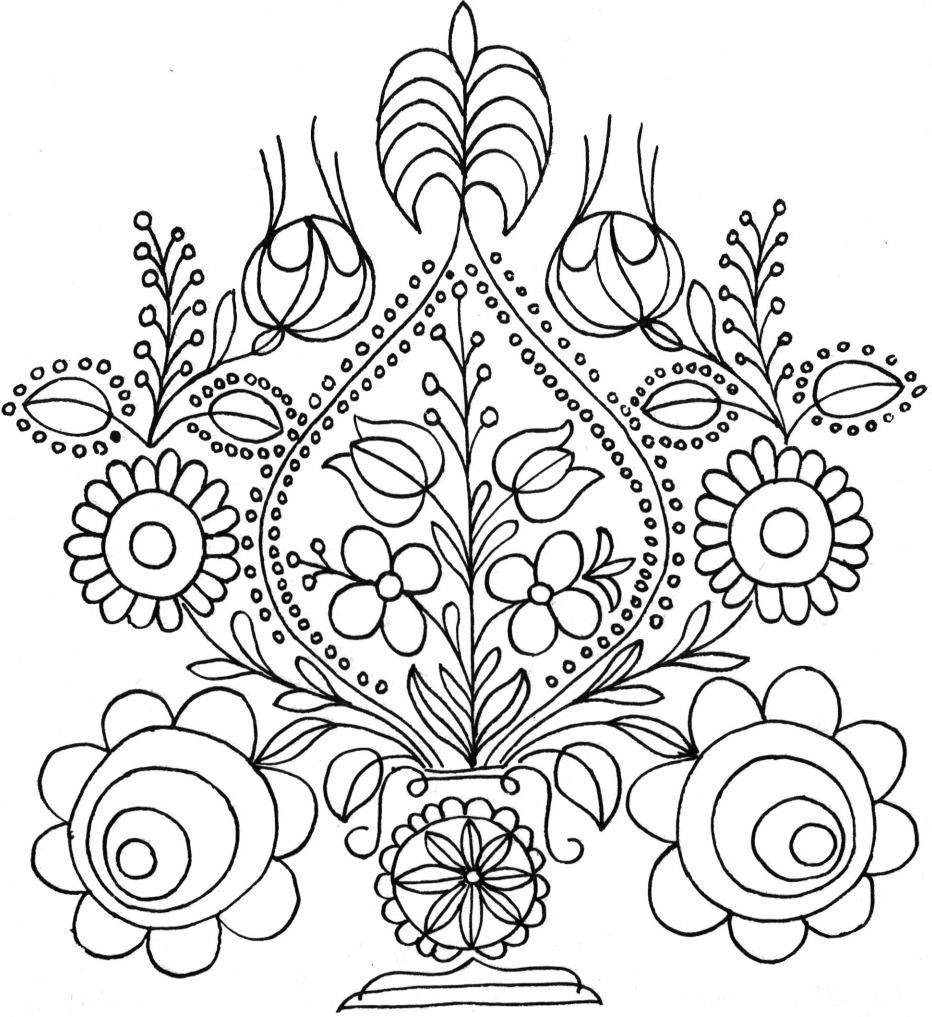

11

alaján készült virágrajzok lehettek. Erre engednek következtetni Fülep István miskolci szűrszabó 1824-ből való rajzai a maguk természetű formáival. Nyitrai Dániel szücsmester 1837-ben készült mintái már stilizáltabb, leegyszerűsödött formákat mutatnak.

A fent említett két mester munkáival közel egyidősek Kovács András rajzai. Rajzainak forrása nem ismert, ha önálló munkák, igen jó formaalakító készségről tanúskodnak. A tizenkét rajzon mintegy 40 különféle motívum ismerhető fel. Motívumai változatosan megfogalmazott növényi elemek: levelek és virágok. A stilizálás magasabb fokán állanak, mint Fülep István és Nyitrai Dániel

12

rajzai. Lehet, hogy kereste munkáinak természetes formáit is: rajzolt szőlőlevelet (1. rajz), cserfalevelet (2. rajz), császárszakállt (3. rajz) (az elnevezéseket oda is írta rajzai mellé) és búzakaralást (4. rajz). Megkísérelte őket szerkezetbe foglalni: a szőlőlevélnek szárát és levelet rajzolt, a búzakaralásokat stilizált elemekkel kapcsolta egybe. Néhány nagyobb, kör alakú eleme bőrrátétre emlékeztet (4., 10., 12. rajz), olyanféle megoldásban, ahogyan azokat a békési ködmönökön láthatjuk: a kerek bőrrátétre hímzés kerülhetett. A stilizáltság magasabb fokán álló motívumkészletét elemezve idéznünk kell Kresz Mária véleményét: „nem a természetűsége törekvő virágrajzok alakították a szücsornamentikát, ellenkezőleg, a rajzok beleilleszkedtek egy korábbi kompozíció- és motívumkincsbe”.¹⁶ Kovács András vázlatainak és rögtönzéseinek vizsgálata igazolni látszik mind a természetes előképek nyomán induló stilizálási folyamatot, mind a korábbi díszítő stílusból eredő kibontakozást. Motívumai a szücs-hímzés hagyományos formáival mutatnak egyezést. Több hasonlóság ismerhető fel az egykorú és a későbbi szücs munkák és a hímzéstervek (Kaszalay Ferenc, Deskó József rajzai¹⁷) motívumaival. Szembetűnő viszont az eltérés a ma ismert mezőberényi szücs hímzések rózsákból, szívekből, sajátosan megformált tulipánokból álló motívumkészletétől vagy Lapis Pál szarvasi szücsmester rajzaitól.¹⁸

Rajzai kompozíciós sajátosságok tekintetében is megérdemlik figyelmünket, részben mert igen jó szerkesztőképességről vallanak, részben, mert szerkesztési megoldásai eltérnek a későbbi keltezésű Békés megyei — és mezőberényi — szücs munkák mintáitól. Az eltérés abban jelentkezik, hogy nem ragaszkodott feltétlenül a szimmetrikus elrendezéshez, ami következetesen megnyilvánul a későbbi mezőberényi szücs munkákon. Virágcsokrokat, virágtöveket rajzolt, de a szerkezet tengelyét gyakran nem egyenes, hanem hajlított virágszár képezi, s a minta két felének motívumai is eltérnek egymástól (9–10. rajz). Rajzaira ráillik Kiss Lajosnak a vásárhelyi szücs munkák ornamentikájával kapcsolatos megállapítása: „Vannak olyan elrendezésű rajzok is, amelyek nem szimmetrikusak . . . Az ilyen aszimmetrikus díszítéseknél a tengely vége jobbra vagy balra van vezetve, miáltal egyoldalúvá válik.”¹⁹ Az ilyen elrendezésű minták a bundák, ködmönök sarkaira illettek rá. Ilyeneket láthatunk a vásárhelyi subákon mind az elejdszeknél, mind pedig a női kissubák sarokdíszei között. Kovács András néhány kompozíciója — különösen 8. sz. rajza — hasonlóságot mutat a bútorfestő asztalosok mintáival, amelyek reneszánsz stílusú virágtöves megoldásaikkal alapul szolgáltak a XIX. századi népi alkotók szerkesztőmunkájához.

A rajzok értékelésénél feltétlenül figyelembe kell vennünk Kresz Mária megjegyzését a szücsrajzokkal kapcsolatban: „A szücslegények remekléséhez tartozott, hogy füzetbe rajzoljanak, de a tervezett virágbokréták valószínűleg sohasem kerültek olyan formában kivitelezésre, ahogyan papírra vetették. Ez magyarázza azt a nagy különbözőséget, ami a szücsrajzok és az ismert szücs hímzések között van.”²⁰

Kovács András rajzaiból sem szabad — természetesen — messzemenő következtetéseket levonni készítményeinek díszítésére vonatkozóan. Rajzainak elem-

zése és a feljegyzéseiben foglalt adatok alapján azonban tehetünk néhány — feltételes érvényű — megállapítást:

— Munkáit — más díszítési módok mellett — hímzéssel is díszítette, s hímzett motívumai között rátétes elemeket is alkalmazott. Mivel motívumainak stílzaltsága elég magas fokú, rajzai — ha azok nem is kerültek rá változatlanul munkáira — a hímzésekhez készített mintatervek lehettek, ha nem is az egész szerkezetek, hanem csupán részletek vagy csak a motívumok.

— Mivel mintái — mind a motívumkészlet, mind pedig szerkesztési sajátosságok tekintetében — erősen eltérnek a későbbi időkből fennmaradt berényi szücsmunkák díszítményeitől, feltételezhetjük, hogy a díszítő stílusa a szücsornamentika egy régebbi változatát képviseli. Munkáinak díszítményrendszere egy már korábban kialakult díszítő stílus motívumkincsére és kompozíciós sajátosságaira épült, olyan stílusra, amelyből a múlt század első felében dolgozó berényi — esetleg békési — magyar mesterek díszítményrendszere is származhatott.

Kovács András két feljegyzési füzeté — ha több fenntartással is — haszonnal forgatható. Az azokban foglalt adatok, közlések és — bizonyos vonatkozásokban — a rajzok néhány vonással gazdagítják a mezőberényi szücsmesterségről való ismereteinket.

Jegyzetek

- 1 *Implom J.* 1971. 229. o.
- 2 Békés Megyei Levéltár (továbbiakban: BML) vármegyei közgyűlési iratok — 128/1781.
- 3 *Szabó F.* 1974. 123. o.
- 4 *Palugyai I.* 1855. 107. o.
- 5 *Implom J.* 1971. 239—240. o.
- 6 *Implom J.* adatai — *Implom J.* 1973. 162. o.
- 7 *Implom J.* 1971. 239. o.
- 8 Lásd: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára
- 9 *Kiss L.* 1964. 267. o.
- 10 *Tábori Gy.* 1976. 118. o.
- 11 Egy helyen azt írta be füzetébe, hogy „fél lat selyemér 30 xr”-t fizetett. Összehasonlítással: 1 lat = 17,5 g. (*Implom J.* 1971. 408. o.)
- 12 BML vármegyei árszabások
- 13 BML Füzesgyarmati tímár-varga-csizmadia-szűcs egyesült cég jegyzőkönyve 1829—1865.
- 14 *Tábori Gy.* 1977. 172. o. Tovább: „A 19. század derekán készültek még piros és zöld színű bőrrátétek . . .” Uo. 175. o.
- 15 A részletekre vonatkozóan: *Domanovszky Gy.* 1981. 50—51. o.
- 16 *Kresz M.* 1978. 328. o.
- 17 *Kresz M.* 1979. 48—49. o.
- 18 *Dorogi M.* 1960.
- 19 *Kiss L.* 1964. 281. o.
- 20 *Kresz M.* 1978. 328. o.

Irodalom

- Balassa Iván — Ortutay Gyula*: 1979 Magyar Néprajz — Corvina — Budapest
- Banner Benedek*: 1923 Menyasszony ködmön — Ethn. XXXIV. 24.
- Domanovszky György*: 1981 A magyar nép díszítőművészete — Akadémiai — Bp.
- Dorogi Márton*: 1960 Adatok a szarvasi szücsmesterséghez. Erkel Ferenc Múzeum kiadványai — 13. k. Szerk.: Dankó Imre — Gyula
- Fél Edit — Hofer Tamás — K. Csilléry Klára*: 1969 A magyar népművészet — Corvina — Bp.
- Gáborján Alice*: 1969 Magyar népviseletek — Magyar Népművészet 3. k. Szerk.: Dr. Ortutay Gyula — Corvina — Bp.
- Implom József*: 1971 Olvasókönyv Békés megye történetéhez — II. Szerk.: Szabó Ferenc — Békéscsaba
- Implom József*: 1973. Mezőberény újratelepítése és története a kései feudalizmus időszakában — Mezőberény története I. köt. Szerk.: Szabó Ferenc — Mezőberény
- Juhász Antal*: 1965. Kismesterségek — Orosháza néprajza: Szerk.: Nagy Gyula — Orosháza
- Juhász Antal*: 1969. Orosházi subásszücsök — Békési Élet 1969/2. sz.
- Kiss Lajos*: 1964. A szücsmesterség Vásárhelyen — Vásárhelyi Kistükör — Magvető — Bp.
- Kresz Mária*: 1978. A magyar szücsmunka történeti rétegei Ethn. LXXXIX. 315—353.
- Kresz Mária*: 1979. Népi szücsmunka — Magyar Népművészet — 9. Szerk.: Dr. Ortutay Gyula — Corvina — Bp.
- Palugyai Imre*: 1855. Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása — Pest.
- Petik Ambrus*: 1961. Békés megye leírása 1784 — Erkel Ferenc Múzeum kiadv. Sajtó alá rendezte: Dankó Imre — Gyula
- Szabó Ferenc*: 1974. Békés megye gazdasági és társadalmi fejlődésének főbb vonásai a XVIII. század elejétől napjainkig — Békés megye gazdasági földrajza — Főszerk.: dr. Krajkó Gyula — Békéscsaba
- Szabó Imréné*: 1975. Békés megye díszítőművészete — Békési Műhely — III. évf. IV. sz. Békéscsaba
- Tábori György*: 1963. A tótkomlói ködmön — Orosházi Szántó Kovács Múzeum Évkönyve — 4 — 7. o.
- Tábori György*: 1975. Kožuchy Slovákov v Békésskej župe — Národopis Slovákov v Mad'arsku — Főszerk.: Balassa Iván — Budapest
- Tábori György*: 1976. A Békés megyei szlovákok ködmöne — Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia — (Békéscsaba) 1975. október 28—31.) Szerk.: Kósa László—Krupa András — Békéscsaba
- Tábori György*: 1977. A Békés megyei ködmönök — Békés megye néprajza — 7. köt. — Szücsművészek — Szerk.: Gecsei Lajos — Békéscsaba

Aufzeichnungen und Zeichnungen eines Kürschners aus Mezöberény (1833—1834)

von: LAJOS HENTZ

Die Handwerksindustrie des im 18. Jahrhundert neubesiedelten Komitats Békés entwickelte sich nur langsam, aber im 19. Jahrhundert spielten einige Industriezweige — vor allem die Kleidungsindustrie — bereits eine laufend größere Rolle in der Versorgung der Bevölkerung der Marktstädte und Dörfer. In diese Zeit fällt auch der Aufschwung des Kürschnerhandwerks in Mezöberény. Gegen Mitte des Jahrhunderts arbeiteten bereits über 40 Meister in diesem Industriezweig in der Siedlung marktstädtischen Charakters.

Die Vergangenheit des Handwerks und die alten Kürschnererzeugnisse gelangen in unseren Tagen immer mehr in den Mittelpunkt des Interesses. Die Erforschung der Traditionen dieses Handwerks sind nicht nur von trachtengeschichtlichem Gesichtspunkt her bedeutend, sondern auch darum, weil eine der Quellen der alten Kürschnerornamentik das Komitat Békés ist — und hiermit Mezöberény — und dessen neuaufliebender völkischer Stickkultur.

Um die Großartige Vergangenheit der Handwerkstraditionen kennenzulernen, müssen wir oft hundert, hundertfünfzig Jahre zurückblicken, und da aus dieser fern zurückliegenden Zeit kaum gegenständliche Erinnerungsstücke überblieben sind, sind die Kürschnerbücher der einstigen Meister von umso größerer Bedeutung, die eine Reihe von sich auf das Handwerk beziehenden Aufzeichnungen und Zeichnungen enthalten.

In den jüngst vergangenen Jahren wurde so das Kürschnerbuch des Kürschners *András Kovács* aus Mezöberény gefunden, dessen Aufzeichnungen und Zeichnungen aus den Jahren 1833 bis 1834 stammen.

Sein Kürschnerbuch enthält ein reiches Material: So lernen wir daraus die sich dem Arbeitsprozeß anpassende Vierteilung des Jahres kennen, die Ordnung der vierteljährlich abgehaltenen Versammlungen der Meistergesellen, die Namen der Kunden aus Mezöberény, und bekommen ein skizzenhaftes Bild von den Verzierungsverfahren der Kürschnererzeugnisse. Vom Gesichtspunkt der letzteren sind die Zeichnungen von größter Bedeutung. Obwohl die Zeichnungen der Kürschner nicht in jedem Falle die Grundlage der Planung bildeten, können wir dennoch annehmen, daß die 12 Zeichnungen und die daraus herauslösbaren 40 Motive bei der Verzierung der Erzeugnisse eine Rolle spielten, und auf dieser Grundlage gewinnen wir ein Bild von den Kürschnererzeugnissen aus Mezöberény — über den von den heute bekannten Erinnerungsgegenständen, diesen gegenüber altmodischeren Verzierungsstil.